

Тыпалагічная характарыстыка двух прарокаў (верш А. С. Пушкіна
“Прарок” і паэма Я. Коласа “Сымон-музыка”)

Верш А. С. Пушкіна “Прарок” і паэма Я. Коласа “Сымон-музыка”, розныя ў жанравых адносінах, аб’яднўвае мастацкая вартасць: абодвы творы ўваходзяць у златы фонд нацыянальных рускай і беларускай літаратур. Яны былі напісаны ў пераломныя гістарычныя перыяды грамадскага жыцця рускага і беларускага народаў (1826 і 1925 гг.), паэты былі амаль у адным узросце, калі пачалі працаваць над творамі: 27 гадоў А. С. Пушкіну і 29 Якубу Коласу, які пісаў паэму на працягу 14 гадоў (з 1911 па 1925 гг.).

У складанай ідэйна-тэматычнай прасторы паэмы “Сымон-музыка” вылучаецца фрагмент “прарок”, які амаль цалкам суадносіцца з ідэяй і тэмай верша Пушкіна. Тыпалагічнаму аналізу вобразаў двух прарокаў і прысвячаецца наступны разважанні, якія, па сутнасці, з’яўляюцца першай спробай асэнсавання інфармацыі, здабытай метадам “павольнага чытання” (М. Гершензон), ці “пільнага/ уважлівага прачытання” (А. Річардсон).

Звернемся да семантыкі слова *прарок*. Па свайму паходжанню яно адносіцца да стараславянیزмаў і з’яўляецца вытворным ад дзеяслова **прорешти** (*prorekti) “сказаць”, “выказаць” і ўзыходзіць да індаеўрапейскай асновы *rek-ti “крычаць”, “раўсці” (КЭСРЯ, 389). У сучасным семантычным аб’ёме слова вылучаецца сакральнае значэнне “выбраннік Бога на зямлі, які адкрывае яго волю і сэнс гісторыі – мінулае, сучаснае і будучае” і мірскае “той, хто прарочыць, прадказвае што-н.” (Ожегов, Шведова, ТСРЯ, 1998). Такім чынам, лексічная семантыка слова вызначае моўную камунікацыю сферай здейнасці прарокаў. Функцыянальны аспект семантыкі слова пашыраецца за конт прыметнікавых “сэнсаў”, прарок – носьбіт высокіх маральных якасцей, праўды, выкрывальнік уладароў свету, абаронца народа. Этасны характар асобы і з’яўляецца асновай вылучэння яе Богам сярод іншых для выканання на зямлі высокай місіі быць “правадніком” Божай волі, сакральных ведаў жыцця міраздання, духоўным памочнікам і абаронцай. Выбранасць не залежыць ад узросту асобы: носьбітам этаснасці можа быць дарослы чалавек, які асэнсаваў немагчычасць жыцця, кіруючыся толькі рацыянальнымі мэтамі, які балюча асэнсаваў сваю грэхоўнасць, ушчэрбнасць бездухоўнага жыцця (прарок Пушкіна, які *духовной жаждою томим, В пустыне мрачной ... влачился*) ці бязгрэшнае дзіця з чыстай душою (купалаўскі герой).

Абранасць Богам суправаджаецца харызмай (дарам Бога), якая праяўляецца ў незвычайных творчых здольнасцей выканаўцы Божай волі на зямлі. Творчая дзейнасць прарока не залежыць ад яго, ён віртуозна валодае тэхнікай мастацкай мовы (прарок Пушкіна – славеснай, Сымон – музычнай). Прарокі не задумваюцца пра змест сваіх казанняў, ні пра мастацкую форму і экспрэсіўна-эмацыянальныя сродкі афарбоўкі зместу: усе састаўныя творчага працэсу адзначаны харызмай, таму што прарок “гаворыць” не ад свайго імя, а ад Бога: *не прежде пецытеса, что возглаголете, ни поучайтеса: но еже аще дастся вамъ въ той часъ, се глаголите: не вы бо будете глаголющи, но духъ святыи* (Ев. ад Марка, гл. 13, ст. 11); *убойтеса рекшааго усты апостольски* (Жыццё Барыса і Глеба); *Он (прарок) говорит не от себя, но что внушила ему благодать Духа, то и произносит своим языком для поучения рода человеческого* (Іаан Златаўст). У паэме матыў дару развіваецца ў двух выявах: матэрыяльнага, канкрэтнага падарунка ад чалавека – чалавеку і абстрактнага, духоўнага дару-здольнасці ад Бога – чалавеку. Ад чалавека, дзеда Курылы, маленькі сялянскі хлапчук атрымаў спачатку дудку (*Дудку дам табе я ў дар; Як бы дар які там з неба, / Дудку тую ўзяў Сымон*), а потым і скрыпку (*Рад быў хлопчык: дар вялікі, / Неспадзеўны то быў дар*), ад Бога – дар патроенагага слыху (Сымон – музыка – музыка), мажлівасць тонкага адчуваення жыцця сусвету, прыроды, людзей, пазнання ісціны, звышмагчымай для чалавека віртуознай тэхнікі грання і здольнасці раскрыць у гуках дынамічныя імпульсы сусвету і быцця чалавека. І ўжо ўвесь свой талент музыкі-творцы, музыкі-імправізатара, свой дар Сымон аддае народу: *“Панёс ён людзям песень дар – / Агонь души і сэрца жар, / Панёс пяснярскай каляінай”*. Духоўны дар адтрымаў ад Бога і герой верша Пушкіна. Абодвы прарокі сталі носьбітамі харызмы, і ў гэтым праяўляецца іх агульная тыпалагічная сутнасць.

Два героя проціпастаўляюцца ў знешнім плане: узроставым, сацыяльным, прафесіянальным, дынамічным і эмацыянальным.

Коласаўскі Сымон – хлопчык-падлетак, які, па справядлівым цверджанні Т. І. Шамякінай, ў карчме Шлёмы праходзіць своеасаблівую ініцыяцыю, старажытны абрад пасвячэння юнакоў у дарослых мужчын шляхам цяжкіх выпрабаванняў (1). Пад уздзеяннем знешніх абставін Сымон хутка змяняецца фізічна, становіцца юнаком, і яго моцныя духоўныя здольнасці заімаюць фізічны падмурак. У адрозненне ад Сымона прарок Пушкіна – дарослы чалавек, які страчвае свае фізічныя сілы, ў пошуках крыніцы духоўнага асэнсавання жыцця: ён мае добрую фізічную аснову, але не ведае, як пабудаваць на ім духоўны будынак. Такім

чынам, у пачатковай стадыі свайго пераўтварэння абодва героі знаходзяцца ў адносінах адзін да аднаго ў апазіцыі дадатковага размеркавання: сялянскі хлапчук валодае надзвычайнымі духоўнымі магчымасцямі, але гэты духоўны гмах не абапіраецца на моцную фізічную аснову, лірычны герой Пушкіна мае фізічныя сілы, якія губляюцца ў адсутнасці духоўнай надбудовы. І шлях абодвух прарокаў ідзе ў напрамку атрымання патрэбнага складніка. Прарок Коласа атрымлівае фізічны стан “даросласці”, пранікаецца ведамі складаных жыццёвых адносін паміж людзьмі і ідзе новымі дарогамі выконваць свой абавязак прарока, герой Пушкіна па воле Бога і з дапамогай шасцікрылага Серафіма праходзіць стадыі духоўнага ператварэння, каб ісці, як і Сымон, *“глаголом жець сердца людей”* Цудадзейнае ператварэнне звычайнага чалавека ў прарока ў вершы адбываецца ў некалькіх этапах. Спачатку ператварэнню падвяргаюцца вочы, потым слых, грэшны і лукавы язык і апасля трапяткое, перапоўненае страсцямі сэрца. Новы прарок стаў не толькі бачыць, як арліца, але і прад-бацыць, яго вушы сталі чуць тое, што не паддаецца звычайнаму слыху (*И внял я неба содраганье, / И горный ангелов полет, / И гад морских подземный ход, / И дольной лозы прозябанье*; прозябать – «расці»), мова стала чыстая, праўдзівая, розум – мудры, і сэрца ператварылася ў палаючы вугаль. Ці ж не напамінаюць незвычайныя здольнасці прарока Пушкіна здольнасці кволага неграмаднага сялянскага хлопчыка?

І сапраўды, Сымон чуе ўвесь сусвет; ён прыслухоўваецца да прыродных гукаў, якія раздаюцца з усіх бакоў, **“дзіўныя спевы”** **“звіняць вакол яго”**, ён перапоўнены гучаннем, і нават дзед Курыла, стары музыка, не можа спасцігнуць таго, што чуе “учуўшы” (*Дзедка, чуеш: во спявае! / Ці ж не чуеш, дзедка? Вунь! / Гэта здань твая такая: / Адхрысціся, хлопча. Плюнь! / Як то здань? А ты паслухай! / Дзед схіляе галаву, / Чуць не ўлазячы ў траву. / Не, не чую! – Ото, дзедка! / Мусіць ты зусім аглух: / То спявае з кветкай кветка. / Вочы вырачыць пастух. / Бач, знайшоў якіх спявак! / Хіба ж краскі не спяваюць? / А які ўжо іх спеў? / Краскі голасу не маюць... / Закалышуцца – не ўчуеш*). Не можа пачуць гоман начной цішы Ганна (*Хіба ночка голас мае? / Ночка проста – ноч і цень; / І не разачку ніколі / Ты не чула, як жыва, / Галасоў начных у полі, / Ці як шэпчацца трава? / Як у лесе дрэва з дрэвам / Ціха, важна загудзе, / ... / Ось прыслухайся, Гануся / Ды навокала ты глянь*). Сымон чуе не толькі шурханне залаценькага пясочку, гоман жыта (**“загаманіць жытцо”**), спевы насякомых (**“завоняць, заіграюць мушкі, конікі, жучкі”**), смех васількоў; розныя гукавыя праявы жыцця (гэтыя **спяванкі** / *Так і чуюцца яму; жыццё чулася ў траве, / У гаёчку, у лясочку, / На палёх і на лугах, / І ў зялёненькім лужочку, /*

*І ў крынічных берагах; А вакол так **ціха** – гожа / А **паслухаеш** – **чутно**, / Як расце трава і збожжа – / Нівак свежае руно), але і касмічныя гукі маўклівых прастораў, “Што над зорамі ляжаць; / І цяпер, у часе згоды, / **Хоры песень іх чутны**, / **Голас нейкай асалоды**”. У ўяўленні Сымона суб’екты гукаў, звонаў, спеваў антрапаморфныя (падобныя да чалавека), жывыя істоты, якія могуць радавацца, смяяцца, гараваць, сумаваць, стагнаць, паміраць і нараджацца зноў (**зямля снявае радасць адраджэння, лес смяяўся і рыдаў**; у кроплі роскі... **зорчын смех блукае; А лес радасцю гукае, / Шчасцем вее сенажаць**; у цішы зацятай ёсць і голас і свой твар, **стогне звон, звон чулівы, усё смяялася, цвіло; . восень песні пела зрання; восень ныла ўвечары; І здесь ... жалобна нік і інш.**). Для яго прыродныя гукі і штучныя (царкоўны звон, гукі музычных інструментаў) своеасаблівая мова, якую ён спасцігнуў і спасцігае (*Глушыць землю шум іх **мовы**, / І выконвае ім **словы** / Гром выразней і мацней; Так на полі ў вечар мая / Ветру лёгенькі навеў / Чуць калосікі гайдае / Ды з іх **гутаркі** складае / Нейкі гошчы-ціхі спеў; І панёсся **стройнай мовай** / Чуткіх струн удалы звон. / І казалі струны тыя, / Струны чуткія, жывыя; Скрыпка раптам ажывала / І ўжо **новым языком** жаласць сэрца выяўляла; І як жыта шумам-спевам / **Мову-песню** павядзе?*).*

Прафесійная напраўленасць пушкінскага прарока азначаецца яго моўнай магчымасцю, гэта прарок-красамоўца, талент Сымона праяўляецца ў музыцы. Прафесійная дзейнасць Сымона мае дзве іпастасі: гранне-заробак і гранне-творчасць. Першы від грання не прыносіў яму задавальненне, ня гледзячы на тое, што малады музыка спрытна, адмыслова граў песні, полькі, “казакі”, “кавалі”, “кадрылі” і дастаўляў вялікую радасць танцорам і слухачам (*Вось глядзі – музыка новы / І які яшчэ **скрыпач!** / ... / З вузел сам, а ўжо пабач!; Чый ён, жэўжык? **Ось музыка!** / **Ось, псякроў яго, мастак!***). Ён граў у роднай весцы, калі моладзь і сталыя людзі, вольныя ад цяжкай паўсядзённай працы, маглі адпачываць ў святочныя дні; у карце Шлёмы, у якую просты люд і больш паважаныя і багацейшыя наведвальнікі: пасэсары, арандатары, дробныя шляхціцы, важныя паны – “плылі, як у **касіёл**”; са старым жабраком спяваў і “выйграваў” жабрацкія літанні, але ўсё гэта Сымон рабіў неахвотна (*неахватна / Граў “кадрылі”, “кавалі”; А Сымонка, як **пракляты**, / Ім да трэціх пеўняў граў, /... / **Без ахвоты-захаплення** / Ускідала смык рука; / **Не хапала і цярпення**, / Сіл падчас у бедака / Граць праз цэлых тры гадзіны / Несканчоную кадрыль; / **Марнаваўся век дзяціны, / Талент друзіўся на пыл.***). Галоўным музычным прыцягненнем становіцца творчасць, другі від грання. Спачатку ён складаў казанкі, “тварыў” песні, байкі, а пасля, калі атрымаў ад

дзеда Курылы дудку і скрыпку, усё багацце гучання неба, зямлі, вады, дрэў, раслін, птушак, гармонію касмічных з'яў, радасць быцця і смутак, боль ад бацькоўскага непаразумеання, любоў да зямлі і да людзей, светлае каханне да Ганны, крыўду зямлі і гнеў – усё перадавала праз гукі чуллівая душа геніяльнага музыкі. “Сын торбы і зямлі” выяўляе праз музыку любую думку (спатканне з Ганнай, вобраз дзяўчынкі, свабодную і шырокую волю, сваю адзіночую долю, родны дом, свае бязлетнае жыццё, сусветнае імкненне і г.д.), любы настрой, бо грае ён “чуллівым сэрцам” і чыстай праўдзівай душою. На прыволлі, у полі ці ў лесе, у сялянскай хаце ці ў княжым замку музыка “ад роднае зямлі” перадае смутныя зыкі болю, якія “Аж калоцяцца, дрыжаць / Ды заплачуць, затрасуцца, / Капнуць дробнымі слязьмі, / То ўгару яны памкнуцца, / То зноў нікнуць на зямлі / І жалобна заміраюць / Немай жальбаю глушы...”. Граннетворчасць Сымона мае магічнае ўздзеянне на прыроду і на чалавека. “Лес замёр, стаіць, не дыша, / Не варушачы лістком; / **Прыпынілі спевы птушкі** – / Скрыпцы ім не ўзяць у тон ... “. Ад змены настрою сымонавай скрыпкі змяняецца і настрой прыроды: лес можа смяецца і рыдаць, поўніцца і радасцю, і слязьмі. Музыка Сымона пранікае ў сэрца слухачоў. У жнеек серп застывае ў руках, і яны самі на якую хвіліну “разагнуцца і стаяць” са жменькай збожжа “На разгорнутых плячах”. Заміраюць у хаце бацькі Ганны (Галаву рукой апёршы, / / Гаспадар прысеў за стол, / **Нерухомы, бы абмёршы**, / Апусціўшы вочы ў дол. / Гаспадыня, як стаяла, / **І застыла так, маўчыць**, / Бы яе штось **прыкавала**, / На твары сляза блішчала ...) і ажыўляюцца ад пераходу гукаў у палюбоўны, суладны, вясёлы, а потым у ціхі-гожы спеў. Слухаючы музыку Сымона ў лесе, стаяць нерухома паны і леснікі; нібы акамянелы, слухае гранне маладога творцу дзед Даніла і ўспамінае свае маладое жыццё (Родны кут, далёкі край, / Гоман пушчаў, голас хвояў, / ... / Устае прад ім і поле, / і балоты, і курган), і толькі губы ціханька трасуцца ў старога. Усеаб’ёмная музыка Сымона не толькі можа зачароўваць, уводзіць ў нерухомы стан, падобны сну, слухачоў, але і валодае чароўнай сілай выводзіць з ліхога сну-хваробы ў жыццё (І натхненна зазвінела / Звоннаплыўная струна. / І гамоніць, як жывая, / ... / нібы срэбра разлівае, / Рухі сэрца адбівае, / Звоніць водгуллем душы; / Галубком ляціць над борам, / Пчолкай зумкае ў галлі / І імкнецца к ясным зорам / Палкай просьбаю зямлі). Як і першы від грання “саматужнага музыкі”, так і другое прыводзіць слухачоў у **за-хапленне**, нібы ён усіх забірае ў палон сваёй душы, і яны не скупяцца на добрыя словы, каб падзякаваць песняру і высказаць ураджанне аб пачутым (Ось, глядзеце, **здольна грае**, / ... / Так, галубкі, **выцінае**, / Што рве сэрца на кускі; **Добра граеш, хвацка граеш!** – / ... / І вялікі

талант маеш!..; Ну ж і хлопец! *Моц святая!* / Маладзец, каб я здароў! / *Тваё гранне гоіць раны,* / Ну й мастак ты, хоць малы!; Хлопчык, родны ты мой, мілы! / *Як жа граеш ты, браток!*; *Вельмі добра граеш ты:* / Век бы слухала, здаецца!; *Дасканала, дасканала!* / *Вось дзе талант захаван!..* / Але здольнасць, якіх мала!; Гм! цікава!.. Ну, здзіўленне! /.../ Гм! праўдзівы ты мастак!; *Здольны ж ты, мой дабрадзею!* / Ты навёў туман чароўны; / Гэты гоман струн бясслоўны / Так расчуліць сэрца ўмее!).

Розніца герояў у сацыяльным плане праяўляецца ў апазіцыі «мужык – пан». Сымон – сялянскі, народны прарок. Не трэба забывацца на тыя абставіны, што ён неграматы, не ўмее ні чытаць, ні пісаць, не валодае музычнай граматай. Ён думае, што ў замку паны-дабрадзеі «навучаць чытаць кнігі, / Ноты тыя разбіраць, / Сам бы ноты стаў складаць, – / Граў бы ён не горш Галыгі». Але на ўсе яго просьбы (*Я хацеў бы ведаць ноты... / Пашкадуй мае цямноты: / Навучы, скінь з мяне ночку, / Каб і я мог чытаць кнігі / І на нотах граць, як пан!*; прыйшоў прасіць васпана / *Паказаць навуку мне: / Без навукі жыць пагана; / Яе сню, панок, у сне – / Так хачу я знаць навуку, / За яе б аддаў жыццё*) пан Гулыга зняважліва адмаўляецца: мужык павінен жыць «слепаком», каб з яго «менша была шкода» (*Раз мужык – будзь мужыком*). Герой Пушкіна – высока адукаваны чалавек, аб чым сведчыць апавяданне аб здарэнні з ім на скрыжыванні дарог. Расказ ідзе ад першай асабы (я влачыўся – мне явіўся – моих зениц коснулся – моих ушей коснулся – к устам моим приник – вырвал мой язык – в уста мои вложил – мне грудь рассек – я лежал – Бога глас ко мне воззвал – восстать – виждь – внемли – жги сердца людей), і мова верша, насычаная славянствамі, кніжнай сімволікай, і ювелірная форма “расказвання” адназначна сведчыць аб высокім узроўні валодання кніжнай культурай апавядальніка.

Сымон не прымае, як і прарок Пушкіна, хцівасці, зману, крывадушнасці, душэўнай і духоўнай слепаты. Ён пакідае старога жабрака (*Лжэ ён, гэты стары пень, І дзедаўскія намеры Ясны хлопчыку, як дзень*), і павука-карчмара (*Хітры ты, шынкару-Шлёма; а ты ўсё служы паскудзе; Ну ты, Шлёма! Ну, псякостка, Ашуканец, жываглот!*), і князя (*Адзе ж тая праўда тут?*). Ён разумее, што толькі чалавек з чыстай душой можа пранікнць у “тайнасці” свету, і жадае “быць ... агнём”, несці “Сэрца жар, агонь душы” людзям; ззяць “людзям бліскачай зоркай / У іх цемрадзі ... / І сказаць ім, як шчасліва / Можна жыць і на зямлі”, атуліць іх дабром, “Каб палёгку людзям даць”), абудзіць у панах спавадлівасць (*О, каб мог агнём някучым / Ён ім душы апаліць, / Болям вострым,*

*негаючым / Думкі іх усе авіць! / Каб аддчулі крыж няволі, /
Заняпаласць прасцяка, /.../ І лёс гэты бедака!)).*

Абодвы прарокі розняцца па ступені рэалізацыі свайго прызначэння і па эмацыянальнай афарбоўцы. Прарок Пушкіна статычны, патэнцыяльны, ён толькі прайшоў этапы пераўтварэння звычайнага чалавека ў прарока і толькі знаходзіцца на парозе сваёй місіі (*Восстань, пророк, и виждь и внемли, / Исполнишь волею моею*). Коласаўскі прарок дынамічны, ён увесць у дзейнасці, у гушчы жыцця. Герой паэмы Коласа – прарок народны, які зліўся з народным жыццём, лірычны, гарманічны, больш мірскі; прарок Пушкіна як бы яшчэ стаіць над народам, больш халодны, філасафічны і сакралізаваны.

Такім чынам, абодвух прарокаў аб'ядноўвае самая істотная прымета – харызма, іх прызначэнне быць носбітамі праўды, абаронцамі народа, прадвеснікамі ісціны, выкрывальнікамі ўладароў свету, настаўнікамі жыцця, якія валодаюць ведамі развіцця прыроды, сусвету і чалавечага лёсу і незвычайнымі творчымі магчымасцямі рэалізацыі Божай волі. Яны адрозніваюцца знешнімі прыметамі – узростам, сацыльным статусам, прафесійнай сферай рэалізацыі свайго долгу і інш.

Літаратура

1. Шамякіна Т. І. Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія. – Мн., 2001. – С. 145.